

Staalwoningen met mozaïeken

P.A. de Boer

*De Ingenhouszstraat
bij nacht.
(foto collectie gemeente
Heemskerk)*

Vorig jaar zijn de flats aan de Ingenhouszstraat en de Bachstraat gerenoveerd door Woningbouwvereniging Patrimonium uit Amsterdam. De flats zijn om een aantal redenen uniek te noemen. Het waren de eerste flats in Heemskerk met meer dan drie etages; het was de eerste echte hoogbouw in het dorp. Bovendien zijn bij de bouw nieuwe technieken en inzichten gebruikt. Karakteristiek voor deze flats was het gebruik van staal voor interieur en exterieur. Ten slotte zijn de flats opvallend door de kleurige tegeltableaus boven de ingangspartijen, tableaus die door de renovatie nu voor een groot deel aan het oog onttrokken zijn.

Eind jaren vijftig stond Heemskerk aan het begin van een enorme groei. Met name de grote vraag naar woningen voor het nieuwe personeel van de Hoogovens was de motor voor omvangrijke bouwprojecten in de IJmond. Met name in Heemskerk en Beverwijk zou een belangrijk deel van de nieuwe werknemers gehuisvest worden. De woningen aan de Bachstraat en Ingenhouszstraat werden gebouwd als onderdeel van het Heemskerkse uitbreidingsplan I: 'Plan Oosterzij'. Hoogovens stond te springen om woonruimte voor haar personeel. In 1956 had de directie al geconstateerd dat 6500 nieuwe huizen nodig waren en dat de situatie dat jaar aanleiding gaf tot 'ernstige bezorgdheid'. Men ging voortvarend aan de slag. In de zomer van 1957 vond er overleg plaats tussen verschillende metaalbedrijven in Nederland over de verdeling van twee miljoen gulden die de

Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS) onder bepaalde voorwaarden beschikbaar stelde voor de bouw van woningen voor werknemers in de staalindustrie. Er werd een overlegorgaan opgericht: de zogenaamde Commissie Woningbouw Staalindustrie Nederland. Deze bestond uit vertegenwoordigers van N.V. Nederlandsche Kabelfabriek uit Alblasterdam, de Koninklijke Demka Staalfabrieken N.V. te Utrecht en de Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staalfabrieken N.V. te IJmuiden. In oktober was de commissie zover dat het eerste ontwerp voor zogenoemde experimentele etagewoningen klaar was en besproken kon worden.

Op 14 juni 1958 diende de N.V. Huizenbezit Breesaap, onderdeel van de Hoogovens en officieel de financier van het project, een verzoek in bij de gemeente Heemskerk tot verkrijging van een bouwvergunning voor het bouwen van de EGKS-flats. Op 1 februari 1958 had de N.V. Huizenbezit Breesaap besloten de woningen te bouwen op het terrein 'grenzende aan de westzijde van de Vivaldistraat en aan de Bachstraat'. Het ging uiteindelijk om 152 woningen, elk met een oppervlakte van 71,4 m², verdeeld over zeven huizenblokken: vier blokken van zestien woningen, twee van 24 en een van veertig woningen. De bouw zou bijna twee miljoen gulden gaan kosten. Architect was M.W. de Haas, hoofdopzichter woningbouw van de afdeling Nieuwbouw van Hoogovens.

Om de EGKS-subsidie te kunnen verkrij-

gen, moest aan bepaalde voorwaarden worden voldaan, onder andere over de maatvoering van het ontwerp, de bouwmaterialen en de kosten. Met name de hoogte van de kamers en de toegangsdeuren tot de afzonderlijke woningen weken af van de bestaande voorschriften. De Provincie raadde de gemeente aan een beroep te doen op de regeling wederopbouwwerk waardoor de bouw van de etagewoningen snel zijn beslag kon krijgen en niet gewacht hoefde te worden op herziening van het uitbreidingsplan. Eigenaren en huurders van de percelen grond rond de geplande etagewoningen maakten geen bezwaar waardoor al op 23 februari 1959 de eerste heipaal de grond in ging.

De etagewoningen waren niet de eerste flats in Heemskerk. Het jaar daarvoor waren in plan Poelenburg de eerste etagewoningen gereed gekomen. Dagblad Kennemerland berichtte op 2 mei 1958 dat in de Potgieterstraat en de Louis Couperusstraat de eerste etagewoningen van Heemskerk gereed waren. Elf van de twaalf woningen in de Potgieterstraat waren toen al bewoond. 'Zij zijn alleszins aantrekkelijk van buiten en ruim en geriefelijk van binnen. (...) Deze eerste etagewoning-complexen die Heemskerk rijk is, betekenen wederom een mijlpaal in de ontwikkeling van deze gemeente.' Flats waren ook aantrekkelijk voor de gemeente omdat op een relatief klein grondoppervlak een groot aantal mensen gehuisvest kon worden.

De woningen aan de Ingenhouszstraat en Bachstraat onderscheidden zich op een aantal punten van de andere flats in Heemskerk. De bouw kreeg dan ook de nodige aandacht in de pers. Met name het feit dat het om 'experimentele etagewoningen' ging trok de aandacht. Zoals gezegd werden de woningen gebouwd met financiële steun van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal. De EGKS werd

opgericht in 1952 op initiatief van Robert Schuman, minister van buitenlandse zaken van Frankrijk, met als doel het bevorderen van vrij verkeer van kolen en staalproducten tussen de lidstaten en het bepalen van een gemeenschappelijk tarief voor landen die geen lid waren van de EGKS. De EGKS was een supranationale organisatie, dat betekende dat verschillende landen hierin samenwerkten en beslissingen konden nemen op het gebied van kolen en staal. Het was een eerste poging om tot economische samenwerking in Europa te komen. De EGKS werd gefinancierd door de lidstaten. De activiteiten van de kolen- en staalgemeenschap gingen echter verder dan de zojuist genoemde. Eind jaren vijftig werd in de zes EGKS landen, Nederland, België, Luxemburg, Italië, Duitsland en Frankrijk, begonnen met het stimuleren van experimenten op het gebied van de woningbouw.

Het eerste bouwprogramma vond plaats in gebieden waar kolen werden gewonnen of verwerkt en betrof het bouwen van eengezinswoningen. In Nederland bouwde men in het kader van dit eerste project in Heerlen 54 woningen voor werknemers van de Staatsmijnen. Het tweede project betrof de bouw van etagewoningen of flats en zou vooral plaatsvinden in gebieden waar de staalindustrie belangrijk was. Ook Heemskerk profiteerde van dit tweede EGKS-project.

De etagewoningen waren voor die tijd imposante bouwwerken in Heemskerk met een hoogte van bijna dertien meter. Op de kerken na waren het de hoogste gebouwen. Nieuw was ook dat de flats ruim waren. Alle woningen bestonden uit een woonkamer van bijna 16,5 m² en drie slaapkamers van respectievelijk 8, 9 en bijna 11 m². Verder was er een doucheceel, hal, keuken en toilet. Er waren twee balkons. Een daarvan sloot aan op de keuken en werd 'werk-

De Ingenhouszstraat gezien in de richting van het Bachplein in 1960 of 1961. Opvallend is dat in die tijd het autoverkeer nog bijna afwezig was. (foto Hoogovens, IJmuiden)

*Achterzijde van de flats
aan de Ingenhouzstraat
met de 'binnentuin' en de
'woonbalcons'.
(foto R.C. van
Lieshout, Chr. Verwey,
collectie HKH)*

balcon' genoemd. Daar kon de was ge-
daan worden en daar bevond zich een ber-
gruimte voor 'bezems, teilen, emmers ect.',
meldde Dagblad Kennemerland op 17 juli
1959. Aan de achterzijde bevond zich het
'woonbalcon'. De woningen zouden geschik-
t zijn voor een gezin van vijf à zes personen.

De bedoeling van het tweede experimentele
bouwprogramma was te komen tot de moge-
lijkheid om eenvoudiger en daardoor goedko-
per te bouwen in de zes EGKS-landen. Belang-
rijk bij het tweede project was de toepassing
van de zogenaamde 'normalisatie'. Dat bete-
kende dat men de verscheidenheid van soorten
en maten van onderdelen wilde minimaliseren.
Zo moesten alle maten een veelvoud van 10
centimeter zijn.

Het experiment behelsde ook het toepassen

van nieuwe bouwmaterialen. In de flats aan de
Ingenhouzstraat en de Bachstraat werd veel-
vuldig staal toegepast, onder andere in de raam-
kozijnen, trapleuningen, balkonhekken, medi-
cijnkastjes en de omljstingen van binnendeu-
ren. Voor de bewapening van de betonnen vlo-
eren werden plaatstalen profielen gebruikt.
Oorspronkelijk was het de bedoeling ook stalen
trappen aan te brengen. Maar 'Nederland eist
betonnen trappen', schreef Dagblad Kennemer-
land. 'Bij geval van brand zijn stalen trappen
levensgevaarlijk. Door de toenemende hitte
gaan zij kronkelen en zakken ineem zodra zij
dan nat gespoten worden.' Ook de geplande
centrale verwarming ging niet door. De kosten
speelden hierbij een doorslaggevende rol. Uitei-
ndelijk besloot men tot verwarming door
kolen- en oliekachels omdat anders de bouw-

*Na de bijeenkomst in de
bouwkeet van de firma
Smit Bouwbedrijf gaan de
genodigden naar de
woning voor de overhan-
diging van de sleutel. Op
de foto van links naar
rechts: prof. dr. J.F. ten
Doesschate (directielid
Hoogovens), H.
Bannenberg en zijn vrouw,
de heer Möckel (directeur
Inkoop) en W. Bakker
(directeur van de N.V.
Huizenbezit Breesaap).
(collectie H.J.P.
Bannenberg, Diever)*

kosten te hoog werden. Op het werkbalkon bij de keuken kon een olievat van 60 liter geplaatst worden en er liep een leiding van het balkon naar de woonkamer. In de bergruimten onder de flats werden 'kolenkisten' geplaatst.

Bij de bouw hield men rekening met de toekomstige bewoners. Veel personeelsleden van Hoogovens werkten in ploegendienst. Omdat zij regelmatig overdag moesten slapen, lagen de slaapkamers aan de achterzijde van de woning. Daar zouden speciale binnentuinen worden aangelegd die niet 'vrijelijk toegankelijk' waren. Van tuinen is evenwel nooit sprake geweest. Veel meer dan een gazon met wat bomen en omzoomd door wat struiken is het nooit geworden. Het onderhoud van de tuinen bij de flats liet ook wel eens te wensen over. Zo schreef de bewoner van Ingenhouzstraat 15 in juni 1966 dat er sinds 1962 weinig tot niets aan de tuinen gedaan was. Vooral het gras en de rozen stonden er slecht bij: 'Sinds de herfst van het vorig jaar is er aan de plantsoenen niets meer gedaan met als gevolg dat de rozenstruiken er bij staan als een wildernis en het gras hoog en geel'. De klacht had waarschijnlijk ook te maken met de verhoging van het onderhoudsbedrag voor de tuinen dat de bewoners moesten betalen. In 1964 ging de bijdrage met een dubbeltje per week omhoog.

De geluidsoverlast van andere flatbewoners werd tegengegaan door een speciale vloerconstructie. Er werden zwevende dekvloeren aangebracht die van elkaar gescheiden waren door een laag geluidsisolerende steenwol. De steenwol werd door een dochteronderneming van Hoogovens gefabriceerd, namelijk de firma Pelt en Hooykaas. Sinds 1949 produceerde deze firma steenwol uit hoogovenslakken, een restproduct van de staalproductie. De slakken werden verhit tot 1500 graden en vervolgens uiteengeblazen en weggeslingerd zodat ragfijne draden ontstonden, vergelijkbaar met een suikerspin op de kermis. In 1958 had ingenieur A.H. Ingen Housz een geheel vernieuwde fa-

briek naast de slakkenberg in werking gesteld.

De eerste woning van het complex werd opgeleverd op 17 december 1959. De overhandiging van de sleutel aan de eerste bewoners was een feestelijke gebeurtenis. Die dag kregen de heer en mevrouw Bannenberg de sleutel van Ingenhouzstraat 127 overhandigd. 'Ik was er ook in zekere zin bij betrokken', vertelt de heer Bannenberg. 'Ik werkte op de bouwkundige afdeling van de Nieuwbouw van Hoogovens en ben bij de bouwvergaderingen geweest. Binnen die club was ik de enige die een aanvraag had ingediend om voor die woningen in aanmerking te komen.' 'Die opening is een hele happening geweest. Ik herinner me dat burgemeester Nielen er was, professor J.F. ten Doesschate, directielid van Hoogovens en de heer Möckel, hoofd Inkoop, en verder alle mensen die bij de bouw betrokken waren.' In de kranten was tot de overdracht vooral over het bijzondere karakter van de nieuwe etagewoningen geschreven. Voor de heer Bannenberg was de woning echter niet zo bijzonder. 'Echt ruim' kon hij de flat ook niet noemen. 'Je had gewoon geen keus', vertelt hij. 'Er was woningnood. Je was blij met wat je kon krijgen. Heel veel mensen kregen geen woning.' In het begin was het erg stil in de straat. 'Er woonde verder nog niemand', vertelt

Het grote moment: de heer en mevrouw Bannenberg ontvangen uit handen van de heer W. Bakker, directeur van de N.V. Huizenbezit Breesaap, de sleutel voor hun woning Ingenhouzstraat 127. (collectie H.J.P. Bannenberg, Diever)

Na de plechtige overhandiging en bezichtiging van de woning werd op het raadhuis van Heemskerk de overdracht gevierd met toespraken van onder andere prof. dr. J.F. ten Doesschate (tweede van rechts). Er waren bloemen voor mevrouw Bannenberg en er werd een toast uitgebracht. Op de foto links de heer en mevrouw Bannenberg en uiterst rechts burgemeester Nielen. (collectie H.J.P. Bannenberg, Diever)

*De flats aan de Ingenhouszstraat tijdens de renovatie in 1996. De tableaus zijn nog goed zichtbaar:
(foto R.C. van Lieshout, Chr. Verwey, collectie HKH)*

de heer Bannenberg.

De Ingenhouszstraat bevindt zich in de componistenbuurt maar was vernoemd naar A. H. Ingen Housz, oud president-directeur van de Koninklijke Nederlandse Hoogovens en Staal-fabrieken. Het was een passende naam voor een straat waar het merendeel van de bewoners bij de Hoogovens de kost verdiende en waar de woningen tot stand waren gekomen met steun van de staalindustrie.

Na de oplevering van de eerste veertig woningen kwamen er wat klachten. Kleinigheden volgens de krant, maar toch. Op 16 januari 1960 berichtte Dagblad Kennemerland dat zij 'tot de ontdekking [was] gekomen dat er iets niet deugde. Kleinigheden, maar juist deze kleinigheden bezorgen de nieuwe bewoners ernstige hoofdbrekens'. Vooral het gebruik van staal gaf problemen. 'In deze EGKS-woningen heeft men stalen ramen en deuren aangebracht en het

*Inktvis en platvissen. Op deze foto is ook nog de oorspronkelijke ingangspartij van de flats te zien.
(foto Hoogovens, IJmuiden)*

zijn juist de stalen raamkozijnen die reden tot ergernis geven, omdat de bewoners geen kans zien hieraan hun gordijnenroeden te bevestigen. In de woonkamer en de achter deze kamer gelegen grote slaapkamer zijn boven de stalen ko-zijnen houten latten aangebracht, maar in de twee kleine slaapkamers, keuken en badkamer ontbreken deze.' Bovendien zit er die winter aan de binnenkant van de kozijnen een dikke laag ijs. Het bericht meldt verder dat in de woonkamer een van de ramen naar binnen openging, 'waardoor men eerst de gordijnen moet weghalen om het raam te openen'. De vochtigheid was ook een probleem in de woningen: 'We hebben kamers gezien waarin het behang door de vocht reeds helemaal zwart is geworden en het zal o.i. niet lang meer duren of de banen behangselpapier komen naar beneden.' Doordat door de ijsafzetting de ramen niet open konden, droogden de kamers niet voldoende. Bij de 112 nog in aanbouw zijnde flats zou rekening gehouden worden met de klachten en er werden gaatjes in de stalen kozijnen geboord voor gordijnroedjes.

Een ander probleem waren de kelders. De heer Bakker schreef Breesaap op 1 november 1960: 'Gaarne zou ik zien dat er iets aan mijn kelder wordt gedaan. Heb mij nu al vier weken getroost met het water scheppen uit mijn kelder. Kolen kunnen wij met droge voeten niet meer opscheppen. Wij moeten over een balkje kolen halen. Achter ons blok is een zee van water'. Toch waren de flats voor velen een uitkomst. Men woonde dicht bij zijn werk en had in de flats zeker als er nog geen kinderen waren een zee van ruimte.

Hoogovens was trots op zijn flats en om het uiterlijk van de gebouwen te verfraaien besloot men boven de deuren kunstwerken in de vorm van tegeltableaus te plaatsen. De opdracht daarvoor gaf Hoogovens aan de Bergense kunstenaar Jaap de Carpentier. Hij was geboren op 26 augustus 1921 in Koog aan de Zaan en was sinds 1945 werkzaam in het kunstenaarsdorp Bergen. De Carpentier schilderde veel landschappen en had een duidelijke voorliefde voor planten en dieren. Van grote invloed op zijn werk zou de schilder Corneille zijn en voor zijn keramische werk liet hij zich bovendien inspireren door de gestileerde kunst uit Afrika en Nieuw-Guinea. Eind jaren zestig vormde hij met de kunstenaars Dirk Trap, Kees den Tex en Frans Meyers de Groep Bergen, die ook in het buitenland bekendheid genoot.

Toen Hoogovens De Carpentier eind jaren vijftig vroeg ontwerpen voor drie tegeltableaus te maken, stond hij aan het begin van zijn carrière. Een jaar daarvoor had schilder De Carpentier voor het eerst in het Kunstenaars-centrum Bergen keramiek tentoongesteld en waar-schijnlijk hiermee de aandacht getrokken van

Vogels en vissen waren favoriet bij kunstenaar Jaap de Carpentier. (foto Hoogovens IJmuiden)

Hoogovens. De schetsen in gouache bevielen Hoogovens zo goed dat zij opdracht gaf negentien tableaux te verzorgen. Het was voor De Carpentier een belangrijke opdracht.

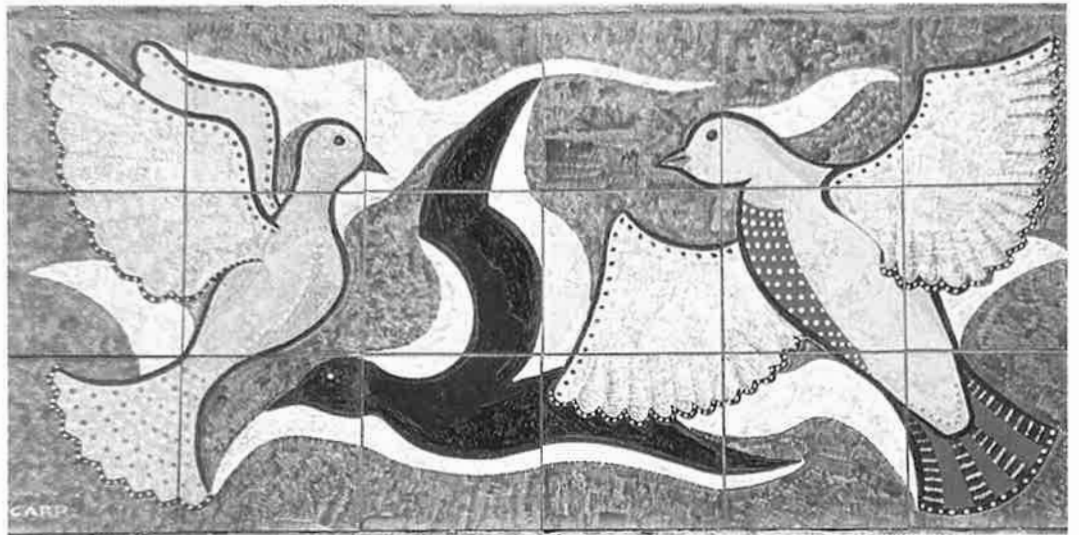
Hoogovens ging echter niet over één nacht ijs. Alle tegeltafels werden eerst op schaal in gouache uitgevoerd. Eén ontwerp moest zelfs op ware grootte worden gemaakt en tegen de gevel worden geplaatst om de opdrachtgevers de indruk te geven hoe de decoratie van de flats zou uitpakken. Nadat dit allemaal goedgekeurd was, kon de keramist De Carpentier aan de

slag. Hij koos voor de zeven gebouwen elk een eigen motief: bloemen, bloemen en vlinders, vliegende vogels, vogels met jongen, vissen, zeedieren en vruchten. In 1961 verscheen in Dagblad Kennemerland een artikel over de tableaux. De journalist beschreef de werkwijze van de kunstenaar: 'De decoraties werden uitgevoerd in zogenaamde volle glazuren; bij dit materiaal is de kleur een bestanddeel van het glazuur. Er wordt dus geen onderschildering toegepast, waarover heen later een transparante glazuur wordt gelegd. De kleur wordt direct

Bloemen en vlinders. Op dit tegeltafel heeft de kunstenaar De Carpentier rechtsonder zijn signatuur 'CARP' en het jaar van vervaardiging '61' aangebracht. (foto R.C. van Lieshout, Chr. Verwey, collectie HKH)

Duiven en zwaluw.
(foto R.C. van
Lieshout, Chr. Verwey,
collectie HKH)

met de glazuurmassa op de gebakken tegel aangebracht, zodat dus pas na een nieuwe verhitting van de tegel blijkt hoe de beschildering er uiteindelijk komt uit te zien. Deze manier van werken maakt allerlei verrassingen mogelijk, hoewel de ervaren keramist doorgaans wel kan schatten, waartoe zijn arbeid zal leiden.⁷ Vervolgens werden de tegels op waterbestendig hardboard bevestigd en samen op ongeveer 1/2 meter hoogte boven de toegangsdeuren aangebracht.

Om de eenheid van zijn werk te versterken koos de kunstenaar bij alle tableaus voor dezelfde opvallend blauwe achtergrond. Die sloot goed aan bij zijn thema's die vooral met water en lucht te maken hadden. Omdat de motieven van grote afstand goed te zien moesten zijn, werkte De Carpentier met grote, eenvoudige vormen en sprekende heldere kleuren. In 1961 werden de mozaïeken geplaatst en onthuld. De feestelijkheden zijn gefilmd en opgenomen in het gefilmde jaaroverzicht van Hoogovens over 1961.

Na de renovatie van de flats in 1996 verdwenen de kunstwerken jammergenoeg achter de luifels die toen werden aangebracht. Oorspronkelijk was het de bedoeling de voorstellingen bij de renovatie naar boven te verplaatsen. Maar omdat dit technisch te veel problemen gaf en de aannemer niet kon garanderen dat de tegels onbeschadigd zouden blijven, zijn ze op hun plaats gebleven. Op 10 mei 1996 meldde Dagblad Kennemerland dat de kunstenaar niet meer naar zijn mening gevraagd kon worden. Jaap de Carpentier was op 3 mei op 74-jarige leeftijd overleden.

Met de renovatie 'verdween' een aantal opvallende kunstwerken. De flats, symbolen van het snelgroeiende Heemskerk in de jaren vijftig en zestig, bleven staan. Het zijn nog steeds imposante gebouwen in de dorpskern met verder vooral laagbouw, ook al zijn het lang niet meer de hoogste flats van Heemskerk.

Bronnen:

- *Dagblad Kennemerland* 2 mei 1958; 20 mrt. 1959; 24 mrt. 1959; 17 juli 1959; 17 okt. 1959; 16 jan. 1960; 10 mei 1996.
- *De Groene Amsterdammer* 2 apr. 1960.
- *Samen* jrg. 27 nr. 1 (1958) blz. 12-13; jrg. 28 nr. 3 (1959); jrg. 29 (1960) nr. 1 blz. 9.
- Gemeentearchief Heemskerk: Plakboeken jaren vijftig en zestig; Bouwvergunningen 1958.
- Centraal Archief Hoogovens: doss. 152 no. 1 EGKS-woningen Heemskerk 1962-1964; doss. 642.2 Woningbehoefte en voorziening 1946-1959; doss. 642.21 EGKS Woningbouw-programma's 1957-1971; doss. 642.22 Huisvestingsbeleid, woningbeleid, verdeling kandidaten volgnr. 2 1957-1963; doss. 336 Woningen.
- Collectie H.J.P. Bannenberg, Diever: Toespraak prof. dr J.F. ten Doesschate bij overdracht eerste E.G.K.S.-woning in Heemskerk op 17 dec. 1959.
- Gesprek met H.J.P. Bannenberg te Diever, 3 okt. 1996.

Met dank aan J. van Wijngaarden (Centraal Archief Hoogovens), F. Rooijen (Hoogovens) en J. Butter (Dagblad Kennemerland).

Heemskring 16

- Een lezer merkte op dat bij de foto op blz. 46 de namen in de verkeerde volgorde staan. Die moet volgens hem zijn: Jo Groot, Trien Zonneveld, Annie van der Aar.
- Een andere opmerking betrof het artikel van burgemeester Seret. Het huis dat hij aan de Rijksstraatweg liet bouwen heeft in het begin van de jaren dertig enige tijd leeggestaan. In 1934 was er een café in gevestigd.
- Van het Jubellied voor burgemeester Seret op blz. 40 is de laatste regel weggevalen.

Deze luidt: 'Tot vrijheid winnen zal',